

Flexibiliteit en metaforen binnen idiomen

Een exploratief onderzoek

Bachelorscriptie Taalwetenschap

Vivian Straver (5711916)

v.s.a.straver@students.uu.nl

Taalwetenschap BA

Universiteit Utrecht

Eerste begeleider

dr. J. Zwarts

Departement Taal, Literatuur en Communicatie

Tweede begeleider

dr. L. Koring

Departement Taal, Literatuur en Communicatie

7 juli 2018

*We shall not cease from exploration
And the end of all our exploring
Will be to arrive where we started
And know the place for the first time*

T.S. Eliot, 'Little Gidding'
1943

Abstract

Idiomen zijn onder te verdelen in twee typen: *idiomatically combining expressions (ICE)* en *idiomatic phrases (IP)*. Het onderscheid wordt gemaakt op basis van idiomatische referentie van de componenten binnen het idioom. ICE's bestaan uit verschillende componenten die elk hun idiomatische referent hebben die bijdragen aan de interpretatie van het idioom, terwijl IP's als geheel een idiomatische interpretatie krijgen. Grégoire (2009) stelt aan de hand van de *Idiom Variation Potential Hypothesis* dat de idiomatische referentie samenhangt met de flexibiliteit van het idioom. Deze flexibiliteit is grammaticaal van aard en uit zich door het toepassen van verschillende grammaticale constructies binnen het idioom. In dit onderzoek worden inzichten vanuit zowel de formele als de cognitieve semantiek samengebracht door dieper in te gaan op de idiomatische referentie en dit te verbinden aan de flexibiliteit. Er wordt verwacht dat er een verband is tussen de flexibiliteit en de metaforische interpretatie van het idioom. In dit exploratieve onderzoek wordt de data van het onderzoek van Grégoire (2009) met betrekking tot de syntactische flexibiliteit van idiomen gebruikt om een verband te leggen met de metafoor die al dan niet aanwezig is in het idioom. Uit de *conceptual metaphor theory* (Lakoff & Johnson, 1980) volgt dat idiomen in clusters rondom dezelfde metafoor voorkomen. Dit betekent dat zowel het nomen als het verbum hun metaforische betekenis ook in andere contexten moeten hebben. Voor de metaforische grondslag van het idioom wordt daarom gekeken naar lexicale variatie van het nomen en het verbum. Er lijkt een verband tussen de syntactische flexibiliteit en de metaforische interpretatie van het idioom te volgen uit de resultaten. Suggesties worden gedaan voor verder onderzoek om aan te tonen of dit resultaat significant is.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Theoretisch kader	6
2.1. <i>Idioomtheorie</i>	6
2.1.1. Flexibiliteit van idiomen	7
2.1.2. Interpretatie van idiomen	9
2.2. <i>Metaforen</i>	9
2.2.1. <i>Conceptual metaphor theory</i>	9
2.2.2. Ontstaan van een metafoor	11
2.3. <i>Idiomen en CMT</i>	11
2.3.1. Idiomen zonder CMT	11
2.3.2. Idiomen met CMT	12
3. Methode	13
3.1. <i>Idiomen</i>	13
3.2. <i>Flexibiliteit</i>	14
3.3. <i>Conceptuele metafoor</i>	15
4. Resultaten	15
4.1. <i>Flexibel idioom met lexicale variatie</i>	16
4.2. <i>Niet-flexibel idioom zonder lexicale variatie</i>	16
4.3. <i>Flexibel idioom zonder lexicale variatie</i>	17
4.4. <i>Niet-flexibel idioom met lexicale variatie</i>	17
5. Conclusie en discussie	18
5.1. <i>Conclusie</i>	18
5.2. <i>Discussie</i>	18
Referenties	21
Bijlage 1 – Idiomenset	22
Bijlage 2 – Resultaten onderzoek	23

1. Inleiding

“De relatie tussen idiomatische en letterlijke betekenissen is zo onsystematisch dat deze niet wordt opgenomen in de taaltheorie. Het is een zodanig willekeurige relatie, die alleen door terug te redeneren geloofwaardig lijkt.” (Weinreich, 1969, p.76, vertaald). Enkele decennia geleden vatten deze woorden de manier waarop er naar idiomen gekeken werd binnen het linguïstisch onderzoek samen. Toen, maar nu nog steeds, blijven idiomen de figuurlijke *vreemde eend in de bijt*, en is het gemakkelijk deze *links te laten liggen* binnen het taalkundig onderzoek. Door middel van dit explorerende onderzoek zou een *frisse wind* gaan *waaien* in het bestaande onderzoek naar idiomen.

Idiomen zijn combinaties van twee of meer woorden die een niet-letterlijke betekenis hebben. In de vorige alinea is geen sprake van een onderzoek dat op tafel naar de fysieke linkerkant geschoven wordt op tafel, laat staan van een echte eend of wind – maar in deze combinaties krijgen de woorden een figuurlijke betekenis. Binnen het domein van de idiomen wordt onderscheid gemaakt tussen de *idiomatically combining expressions (ICE)* en de *idiomatic phrases (IP)*. Deze onderscheiden zich van elkaar in de wijze waarop de idiomen hun betekenis krijgen. Voor de ICE's geldt dat de betekenis wordt samengesteld uit de idiomatische betekenis van de aparte elementen. Het klassieke voorbeeld uit de Engelstalige literatuur is *to spill the beans* voor 'het geheim onthullen'. *To spill* staat hierbij voor 'onthullen' en *the beans* voor 'het geheim'. IP's, daarentegen, krijgen hun idiomatische betekenis als één geheel. Het hierbijhorende voorbeeld is *to kick the bucket* voor 'sterven'. Hierbij wordt de betekenis niet gegeven aan het idioom door de losse betekenissen van *to kick* en *the bucket*.

Het voorbeeld in (1) is een variatie op het standaardidioom, *de boot missen*. De aanwezigheid van het adjectief toont aan dat het idioom vanuit een syntactisch oogpunt flexibel is. Deze syntactische flexibiliteit kan de vorm aannemen van modificatie binnen het idioom, verandering van het lidwoord naar een demonstratief pronomen of volgordeveranderingen (Grégoire, 2009). De flexibele idiomen zijn het type idiomen dat de aanleiding vormde voor dit onderzoek. De componenten van een flexibel idioom kunnen hun idiomatische betekenis ontlenen aan een metafoer. Voor het voorbeeld uit (1), er is hier geen sprake van een letterlijke *boot*, maar er wordt verwezen naar een 'kans' of 'gelegenheid'. Deze onderliggende metafoer is conceptueel van aard. Dit wil zeggen dat een bepaald abstract concept wordt begrepen in termen van een concreter, fysiek, concept. De flexibiliteit van een idioom zal worden gerelateerd aan de onderliggende conceptuele metafoer. De vraag die centraal staat in dit onderzoek is als volgt: *Wat is het verband tussen de syntactische flexibiliteit van een idioom en de conceptuele metafoer die erdoor wordt uitgedrukt?*

- (1) De uitgeverij heeft de financiële boot gemist door dat populaire boek niet in herdruk te laten.

Waarin dit onderzoek zich onderscheidt van eerder onderzoek is het punt waarop twee subdisciplines van de linguïstiek worden samengebracht. Er zal worden geprobeerd een koppeling te maken tussen inzichten vanuit de formele linguïstiek en de cognitieve linguïstiek. Onderzoek naar idiomen binnen de formele linguïstiek focust zich op de semantiek en de syntaxis van de idiomen (o.a. Grégoire (2009)). Een interessant inzicht vanuit

de cognitieve linguïstiek betreft de *conceptual metaphor theory* (Lakoff & Johnson, 1980), waarin beschreven wordt wat een conceptuele metafoor is en hoe deze zich uit in de taal. Bepaalde idiomen vinden voor de componenten hun figuurlijke betekenis bij een metafoor. Grégoire (2009) heeft onderzocht wat de invloed is van identificeerbare idiomatische referenten op het taalkundige gedrag van idiomen in het Nederlands. Dit onderzoek hoopt deze inzichten te verdiepen door een verband te leggen met de conceptuele metaforen die onderliggend zijn aan deze referenten.

Om de hiervoor gestelde onderzoeksvraag te beantwoorden zal in sectie 2 eerst het theoretisch kader waarbinnen dit onderzoek plaatsvindt uiteen worden gezet. Vervolgens, in sectie 3, zal worden beschreven op welke manier het onderzoek is vormgegeven en zullen de resultaten worden gepresenteerd in sectie 4. Uit deze resultaten lijkt een positief verband tussen de flexibiliteit van het idioom en de metaforische grondslag te volgen. In sectie 5 zal dieper op deze conclusie worden ingegaan.

2. Theoretisch kader

In dit theoretisch kader zullen de theoretische achtergronden van het onderzoek worden besproken. Eerst wordt een beschrijving gegeven van de idioomtheorie, vervolgens zal worden ingegaan op de *conceptual metaphor theory*. Hierna zal een koppeling gemaakt worden tussen deze beide theorieën in het licht van de hoofdvraag in dit onderzoek, met betrekking tot de correlatie tussen de flexibiliteit van een idioom en de grondslag in een conceptuele metafoor.

2.1. Idioomtheorie

Idiomen zijn combinaties van woorden die met elkaar een niet-letterlijke betekenis krijgen. Weinreich (1967, p.42) schrijft het volgende: “Any expression in which at least one constituent is polysemous, and in which a selection of a subsense is determined by the verbal context, is called a phraseological unit. A phraseological unit that involves at least two polysemous constituents, and in which there is a reciprocal contextual selection of subsenses, will be called an idiom.”

Onderzoek naar idiomen maakt een onderscheid tussen twee soorten: *idiomatically combining expressions* (ICE's) en *idiomatic phrases* (IP's) (o.a. Corver et al., 2016; Nunberg, Sag, & Wasow, 1994; Jackendoff, 1997; Glasbey, 2003). Het verschil tussen deze twee typen idiomen is gerelateerd aan de compositionaliteit van de betekenis. Een ICE bestaat uit verschillende componenten, welke elk hun idiomatische referent hebben. De betekenis van deze componenten samen geven de interpretatie van het idioom. In onderstaand voorbeeld (2a) is er sprake van een ICE. Bij dit idioom wordt de betekenis ontleend aan de idiomatische betekenis van de elementen; *to spill* heeft de betekenis van ‘onthullen’, en *the beans* verwijst naar ‘een geheim’. Een IP, daarentegen, krijgt zijn idiomatische betekenis als samenwerking van de componenten. Het klassieke voorbeeld uit de literatuur staat gegeven in (2b). (2b) krijgt zijn interpretatie als geheel; *to kick* en *the bucket* hebben geen idiomatische referenten, maar samen geven zij de betekenis van ‘sterven’.

- (2) a. to spill the beans
 ‘een geheim onthullen’
 b. to kick the bucket
 ‘sterven’

Een kritische blik op het onderscheid tussen ICE's en IP's wordt gegeven door Espinal en Mateu (2009) en Everaert (2010). In het kort stellen zij dat de noties ICE en IP niet zo eenduidig zijn als dat gesteld wordt in onder andere het onderzoek van Nunberg et al. (1994). Lakoff (2014) illustreert deze twijfelachtigheid door te beargumenteren dat *to kick the bucket* eigenlijk ook een ICE is, in plaats van een IP. Hierbij is *the bucket* ‘een emmer met levensvloeistof’ en *to kick* behoudt de betekenis van ‘schoppen’. De emmer met levensvloeistof wordt omgeschopt, waardoor het leven eruit vloeit. Voor nu wordt deze kritiek terzijde geschoven, en zal de veronderstelling van Nunberg et al. (1994) dat dit onderscheid te maken is, worden gevolgd in dit onderzoek.

2.1.1. Flexibiliteit van idiomen

Er is een verband tussen de mate van compositionaliteit en de morfosyntactische flexibiliteit (Everaert, 2010). ICE's zijn tot op zekere hoogte syntactisch flexibel, dit in tegenstelling tot IP's (Nunberg et al., 1994). Grégoire (2009, p.71) introduceert de term ‘*idiomatische referentie*’ voor de interpretatie van idioomcomponenten en gebruikt deze notie in de *Idiom Variation Potential Hypothesis (IVPH)*.

Idiom Variation Potential Hypothesis.

- a. If an idiom part has an idiomatic referent, then its variation potential is in principle unrestricted.
Als een idioomcomponent een idiomatische referent heeft, dan is de potentie tot variatie in principe onbeperkt.
- b. If an idiom part has no idiomatic referent, then variation that requires an idiomatic referent is blocked.
Als een idioomcomponent geen idiomatische referent heeft, dan is de variatie die een beroep doet op idiomatische referentie niet mogelijk.

Deze hypothese wordt bevestigd in de hieronder opgenomen voorbeelden. Het voorbeeld in (3) is een voorbeeld van een ICE. Voor elk deel van het idioom is een idiomatische referent, *de boot* verwijst naar een ‘kans’, en *missen* behoudt zijn betekenis. Volgens de IVPH houdt dit in dat variatie binnen het idioom mogelijk is. Dit wordt getoond in de voorbeelden (3a-e). (3a, 3c) geven aan dat het idioom in de kern hetzelfde betekent met een demonstratief pronomen, het gaat hier nog steeds om het missen van een kans. Analoog voor de pronominale referentie in (3b). Het pronomen *die* vervangt ‘de boot’, maar het idioom krijgt dezelfde interpretatie. De topicalisatie in (3c) zet de idioomcomponenten apart, maar de betekenis blijft gelijk. De modificatie in (3d) en (3e) hebben tevens geen invloed op de idiomatische kernbetekenis van het idioom.

- (3) de boot missen
 a. (...) en de hoofdredacteurs wilden **die** boot niet missen.

- b. Ze hebben de boot gemist of zullen weldra **die** gaan missen.
- c. **Die boot** willen de andere educatieve uitgeverijen niet missen.
- d. De docenten en onderzoekers zijn bang de **financiële** boot te missen.
- e. Niemand wil immers de boot **van een potentiële bestseller** missen.

(Grégoire, 2009, p. 87-89)

Het voorbeeld uit (4) is een voorbeeld van een IP. De componenten van het idioom kennen apart geen idiomatische betekenis, gezamenlijk geven zij een interpretatie aan het idioom. De IVPH stelt dat er beperkingen zijn op de variatie van het idioom. Deze hypothese wordt ondersteund door de voorbeelden in (4a-c). De voorbeelden in (4b) en (4c) geven een variatie aan in het idioom die niet mogelijk is, passivering (4b) en gebruik van het possessief pronomen (4c).

(4) de geest geven

- a. Als haar breiwerk eindelijk af is, heeft de oude Jakov (...) net de geest gegeven.
- b. *Uiteindelijk **werd** de geest gegeven door Jan.
- c. *Na dit lange ziektebed zal hij **zijn** geest wel snel gaan geven.

(Grégoire, 2009, p. 89, 140)

De IVPH stelt dat flexibele idiomen in principe onbeperkte syntactische variatie toestaan. In een onderzoek naar flexibiliteit met betrekking tot (in)definiete lidwoorden binnen idiomen toonde Koring (2018) mogelijke beperkingen van flexibele idiomen. De idiomatische betekenis van een idioom dat van origine een definit lidwoord heeft (5a) verdwijnt wanneer dat een indefiniet lidwoord wordt (5b) (Koring, 2018; Fellbaum, 2007). Vice versa werkt deze variatie wel: een idioom dat van origine een indefiniet lidwoord heeft (5d) kan wel vervangen worden door een definit lidwoord (5e), zonder dat de idiomatische betekenis verdwijnt. Echter, het gebruik van idiomen met een definit lidwoord wordt wel geprefereerd, zoals ook blijkt uit het corpusonderzoek van Grégoire (2009). Beide voorbeelden, *het varkentje wassen* en *een balletje opgooien*, zijn te classificeren als een ICE. Het voorbeeld in (5c) geeft aan dat er wel andere flexibiliteit mogelijk is voor *het varkentje wassen*. Koring (2018) toont hiermee dat er ook bij ICE's beperkingen voor kunnen komen op de flexibiliteit.

(5) a. Ik zal het varkentje morgen wassen.

Ik zal de taak morgen uitvoeren.

b. Ik moet morgen een varkentje wassen.

–niet-idiomatisch–

c. Ik zal dat varkentje morgen wassen.

Ik zal die taak morgen uitvoeren.

d. Hij heeft gisteren een balletje opgegooid.

Hij heeft gisteren een idee geïntroduceerd.

e. Hij heeft gisteren het balletje opgegooid.

Hij heeft gisteren het idee geïntroduceerd.

(Koring, 2018, p. 16-17)

2.1.2. Interpretatie van idiomen

In deze sectie zal dieper worden ingegaan op de manier waarop idiomen hun interpretatie krijgen. Koring (2018) toont aan dat het gebruik van definiëte lidwoorden bij idiomen de interpretatie van het idioom ten opzichte van indefiniëte lidwoorden bevordert doordat aanspraak wordt gemaakt op de discourse. Waar Koring (2018) idiomen in context plaatst, beperken Kövecses en Szabó (1996) zich tot het idioom zelf. In hun onderzoek introduceren zij de term semantische transparantie. De mate van transparantie hangt samen met het gemak waarmee de figuurlijke betekenis van het idioom af te leiden is.

Idiomen kennen verschillende niveaus van semantische transparantie. Wanneer idiomen transparant zijn, betekent dit dat de figuurlijke betekenis eenvoudig te motiveren is door de idiomatische betekenis van de letterlijke componenten (Kövecses & Szabó, 1996). Ter illustratie, het idioom in (6). Het *hart* staat voor 'liefde', de liefde is *gebroken*, dus er is sprake van liefdesverdriet. Het tegengestelde van transparante idiomen, zijn opake idiomen. Het voorbeeld in (7) geeft geen mogelijkheden tot het afleiden van de betekenis van het idioom.¹ De opake idiomen hebben over het algemeen een taal- of cultuurspecifieke oorsprong. Over de interpretatie van idiomen zal verder worden geschreven in sectie 2.3. Het onderscheid in transparante en opake hangt nauw samen met de noties ICE en IP. De transparante idiomen zijn te verbinden aan de ICE's en de opake idiomen aan de IP's.

(6) een gebroken hart hebben.

(7) een uiltje knappen.

(Breddels, 2016)

2.2. Metaforen

Tot hiertoe is gesproken over idiomen, het onderscheid in ICE's en IP's en de betekenis hiervan voor de flexibiliteit en de interpretatie van het idioom. Het doel van dit onderzoek is het in verband brengen van de flexibiliteit van het idioom met een onderliggende metafoor. In deze sectie zal worden ingegaan op de *conceptual metaphor theory* (Lakoff & Johnson, 1980).

2.2.1. Conceptual metaphor theory

Een metafoor is een vorm van beeldspraak waarbij een vergelijking centraal staat. Bij het gebruik van een metafoor wordt een woord gebruikt om te verwijzen naar iets waarmee het vergeleken wordt. Dertig jaar

¹ De werkelijke betekenis van 'een uiltje knappen' is een dutje doen. Mogelijk wordt met een 'uiltje' een vlinder bedoeld. Wie even een uiltje gaat knappen, gaat eigenlijk een vlindertje vangen. Dit wordt een grappend eufemisme; iemand wil niet toegeven dat hij een dutje gaat doen, maar gaat even weg om een vlinder te vangen. (OnzeTaal, 2016)

geleden is er met de introductie van de *conceptual metaphor theory* (CMT) een wending gegeven aan het onderzoek naar idiomen. Voorheen werden idiomen gezien als een puur talige uiting. Lakoff en Johnson (1980) stelden dat een metafoor niet slechts talig is, maar een fundamenteel onderdeel van het denken is. Een metafoor ligt ten grondslag aan de talige uitdrukkingen. De metafoor HET LEVEN IS EEN REIS (8) kent een cluster van uitdrukkingen die hiernaar te herleiden zijn. Hieronder zullen de uitdrukkingen worden besproken.

(8) HET LEVEN IS EEN REIS.

- a. Soms sta je op *kruispunten*,
- b. Soms *beweeg* je je door alle situaties heen,
- c. Soms wordt je even *stilgezet*,
- d. Maar de *eindbestemming* staat vast.

Binnen de CMT is een onderscheid te maken tussen drie verschillende typen metaforen die ten grondslag liggen aan taalkundige expressies (Lakoff & Johnson, 1980). Allereerst, *structurele metaforen*. Het voorbeeld uit (8) is een metafoor van dit type. Een concept, LEVEN, is metaforisch gestructureerd door een ander concept, REIS. Binnen de cognitieve linguïstiek wordt beargumenteerd dat idiomen (8a-d) verschillende aspecten reflecteren van de onderliggende conceptuele metafoor. Zo is een reis een kwestie van de route bepalen op de kruispunten (8a) en wordt er gereisd met verschillende snelheden (8b-c), met een bepaalde eindbestemming in het vooruitzicht (8d). Dit past bij de keuzes die in het leven worden gemaakt, en de verschillende situaties waar men zich in kan bevinden. De precieze eindbestemming is vrij voor eigen interpretatie, maar ieder mens heeft een specifiek doel in het leven op aarde.

Naast structurele metaforen zijn er ook fysieke en oriëntatie-gerelateerde metaforen. *Fysieke metaforen* worden niet meer als zodanig erkend, omdat deze volledig in het alledaagse taalgebruik zijn opgenomen. Hierbij worden eigenschappen toegekend aan een entiteit die die eigenschap doorgaans niet heeft. Zo wordt in (9) *hostility* gekwantificeerd, terwijl dit een entiteit is die van nature niet kwantificeerbaar is. De abstracte notie *vijandigheid* wordt hiermee gezien als een soort substantie. *Oriëntatie-gerelateerde metaforen* hebben te maken met ruimtelijke oriëntatie, zoals 'op' en 'neer' en 'voor' en 'achter', en vinden hun oorsprong in fysieke en culturele ervaringen. De uitdrukkingen in (10) zijn terug te voeren naar de houding van een persoon die een reflectie is van de emotie. Voor (10a) geldt dat een vrolijk persoon doorgaans rechtop loopt, terwijl een triest persoon (10b) herkenbaar is aan het gebogen hoofd en gezakte schouders.

(9) You've got too much hostility in you.

Je hebt te veel vijandigheid in je.

(10) a. *Ik voel me goed/vrolijk.*

I'm feeling down.

b. *Ik voel me slecht/triest.*

Ik voel me depressief/triest

2.2.2. Ontstaan van een metafoor

Volgens de CMT is voor het ontstaan van een metafoor de notie *embodiment* van belang. Lakoff (2014, p.12) schrijft het volgende: “*It may be relatively obvious that sensorimotor embodiment plays a role in concepts that are not abstract, like running, kicking, seeing, smelling and obvious concepts having to do with acting and perceiving. The neural theory of metaphor allows for the sensorimotor system to account for the meaning of abstract concepts as well.*” Conceptuele metaforen komen tot stand door het koppelen van subjectieve en zintuigelijke ervaringen. Wanneer in de hersenen het domein van subjectieve en zintuigelijke ervaringen vaker tegelijk worden geactiveerd, ontstaat er een neurale connectie tussen deze domeinen. Des te vaker dit gebeurt, des te sterker de connectie, totdat deze permanent is. Een permanente connectie is dan een metafoor (Lakoff & Johnson, 1999).

Een voorbeeld: LIEFDE IS EEN REIS. De geliefden zijn de reizigers en het voertuig dat gebruikt wordt staat voor een aspect van de relatie. Dat voertuig staat op meerdere manieren voor de relatie: allereerst, het is nodig om tot het doel te komen, metaforisch staat dit voor de lange-termijn-liefdesrelaties. Ten tweede kan je in en uit een voertuig stappen, evenals je in of uit een relatie kan stappen. Tot slot staat een voertuig voor nabijheid van de passagiers, dit is passend voor de intimiteit binnen een relatie. Om het voertuig te laten werken is het van belang dat alle componenten van het voertuig dezelfde richting opgaan, dit betekent voor de geliefden dat hun levensdoelen gelijk moeten zijn om hun relatie te doen slagen. De hindernissen die tijdens de reis optreden staan voor de lastige punten in een relatie. Dergelijke concrete ervaringen stellen ons in staat om iets abstracts als liefde te conceptualiseren (Lakoff, 2014).

Een conceptuele metafoor vormt de verbinding tussen het linguïstische en het conceptuele domein. Deze domeinen worden gezien als het *source* en het *target domain*, respectievelijk het bron- en doeldomein (Kocevses & Szabó, 1996; Fellbaum, 2007; Lakoff, 2014). Om dit toe te passen op de hiervoor gebruikte metafoor, LIEFDE IS EEN REIS: het brondomein is het domein dat het fysieke aspect van de metafoor voorstelt, REIS. Het doeldomein is het domein dat het abstracte aspect van de metafoor voorstelt, LIEFDE.

2.3. Idiomen en CMT

Tot aan deze sectie zijn de twee aparte componenten van de centrale vraag in dit onderzoek beschreven. Er is ingegaan op de flexibiliteit van idiomen en op de CMT. Het doel van deze sectie is het samenvoegen van het voorgaande door een koppeling te maken tussen idiomen en metaforen. In onderzoek vanuit de formele linguïstiek worden idiomen gezien als een bijzonder type woorden, terwijl er in recenter onderzoek (Lakoff & Johnson, 1980; 1999; 2014) wordt gepleit voor een metaforische grondslag bij idiomen. Hier zal eerst worden ingegaan op de typering vanuit de formele linguïstiek, vervolgens op idiomen volgens de CMT (Lakoff & Johnson, 1980).

2.3.1. Idiomen zonder CMT

Vanuit de formele linguïstiek worden idiomen gezien als een bijzonder type woorden. Idiomen zouden onderdeel zijn van het lexicon. De syntactische en semantische eigenschappen worden bepaald door de

componenten van het idioom. Een manier om idiomen volgens deze benadering te ordenen is op basis van het voorkomen van een terugkerend woord. Onderstaande voorbeelden (11a-c) zijn ontleend aan het Cambridge International Dictionary of Idioms (1998), waarin idiomen die het woord *fire* bevatten bij elkaar staan.

(11)

- a. The bishop was breathing FIRE over the press release made a few days ago.
De bisschop was erg kwaad over het mediaoptreden van een paar dagen terug
- b. He fights with FIRE in the belly.
Hij vecht met energie en vastberadenheid van zijn gelijk.
- c. to light a FIRE under someone
Iemand enthousiast maken over een bepaalde kwestie.

2.3.2. Idiomen met CMT

Lakoff en Johnson (1980) toonden aan dat idiomen met een ander uiterlijk toch terugkomen bij hetzelfde brondomein. Idiomen worden hier geordend volgens een thesaurus-ordening. De voorbeelden in (11d-e) geven deze classificatie aan. In plaats van het voorkomen van het terugkerende woord zoals in (11a-c) worden woorden die aan het centrale concept FIRE verwant zijn bij elkaar geassocieerd. Voor alle idiomen in (11) geldt dat deze verwant zijn aan het concept FIRE. Dit wordt verbonden met het doeldomein BOOSHEID of ENTHOUSIASME. Dit wekt de suggestie dat idiomen voorkomen in clusters die ontstaan vanuit hetzelfde brondomein. Dit leidt tot de conclusie dat idiomen niet slechts een betekenis hebben die gebaseerd is op basis van diens componenten, maar deze interpretatie ontleent aan een conceptueel domein. Met andere woorden, een groot deel van de idiomen zijn conceptueel, niet linguïstisch van aard (Kövecses & Szabó, 1996).

- d. Smoke was coming out of his ears.
Rook kwam uit zijn oren.
- e. The speaker fanned the flames out of the crowd's enthusiasm.
De spreker kreeg het publiek erg enthousiast.

(Kövecses & Szabó, 1996, p.333, p.329)

Concluderend is te stellen dat bepaalde idiomen geen geïsoleerde taalkundige uitingen zijn, maar hun oorsprong vinden in een brondomein. De conceptuele metafoer vraagt om kennis van het beeld uit het brondomein waardoor het idioom betekenis krijgt in het doeldomein (Lakoff, 2014). Als conceptuele metaforen bestaan, en er geen sprake is van geïsoleerde taalkundige uitingen, dan moet het mogelijk zijn meerdere uitdrukkingen te vinden bij een metafoer. Deze redenatie wordt bevestigd door een nadere uitwerking van de metafoer WOEDE IS VUUR in (13). Hier wordt getoond dat de idiomen (13a-c) aspecten van VUUR tonen, en daardoor in de zin een interpretatie van WOEDE tonen.

(12) WOEDE IS VUUR

- a. Zij was *laaiend* toen ze uitvond wat haar dochter had gedaan.
- b. De *rook* kwam uit haar oren.
- c. De docent spuwde *vuur en vlam* nadat zijn leerlingen hun werk weer niet op orde hadden.

2.3.2.1. Bewijs voor metaforen in idiomen

Een tweetal bevindingen biedt ondersteuning voor semantische motivatie vanuit de CMT voor idiomen (Gibbs, 2011). Allereerst, de CMT toont dat moderne uitdrukkingen terug te leiden zijn naar conceptuele metaforen. Zo is (13) terug te leiden naar HET LEVEN IS EEN REIS, ondanks de moderne wending door *een achtbaan*. Daarnaast is er binnen de cognitieve linguïstiek onderzoek gedaan naar polysemische woorden. Hieruit bleek dat de polysemie terug te voeren was naar een conventionele metafoer. Een voorbeeld hierbij is het werkwoord 'zien' (14). De polysemische aard van dit woord is te herleiden naar de metafoer BEGRIJPEN IS ZIEN.

(13) Het leven is een achtbaan.

(14) BEGRIJPEN IS ZIEN

- a. Ik zie wat je bedoelt. (*zien = begrijpen*)
- b. Ik zie een vogel vliegen. (*zien = zien*).

In dit theoretisch kader is geschreven over de twee typen soorten idiomen, ICE en IP. Er is een onderscheid tussen flexibele en niet-flexibele idiomen. De flexibele idiomen hebben mogelijk een semantische motivatie die teruggaat naar een metafoer. Deze conceptuele metafoer uit zich doordat er meerdere uitdrukkingen zijn die geclusterd zijn rondom deze metafoer. Het doel van dit onderzoek is te exploreren of er een verband is tussen de syntactische flexibiliteit van een idioom en de conceptuele metafoer die door dat idioom wordt uitgedrukt. In de volgende sectie zal de onderzoeksmethode worden beschreven waarmee dit verband wordt onderzocht.

3. Methode

Het doel van dit onderzoek is het exploreren van het verband tussen de flexibiliteit van een idioom en een conceptuele metafoer die semantische motivatie biedt voor de interpretatie van het idioom. Hiertoe moeten drie variabelen worden geoperationaliseerd: idiomen, flexibiliteit en de conceptuele metafoer. In deze sectie zal voor elk van deze onderdelen uiteen worden gezet hoe dit is uitgewerkt voor het onderzoek.

3.1. Idiomen

Voor dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een dataset van 25 idiomen (Bijlage 1). De lijst met idiomen is afkomstig uit Grégoire (2009), waar het diende voor het toetsen van de Idiom Variation Potential Hypothesis (sectie 2.1.1.). De idiomen zijn van het type OBJ1-V, wat inhoudt dat deze zich kenmerken door een werkwoord als hoofd dat een direct object als argument neemt. Dit direct object bestaat uit een bepaald lidwoord en een

nomen. Grégoire (2009) heeft door middel van corpusonderzoek gekeken op welke manieren een idioom voorkwam, en daarmee conclusies getrokken over de syntactische flexibiliteit.

3.2. Flexibiliteit

De flexibiliteit van een idioom wordt in dit onderzoek benaderd zoals Grégoire (2009). In haar onderzoek bekijkt zij lexico-grammaticale variatie. Dit omvat morfosyntactische variatie, zoals lidwoordverandering en inflectie op het nomen; syntactische variatie, zoals topicalisatie en passificatie; adnominale modificatie, zoals bijvoeglijke bepalingen. In het corpusonderzoek van Grégoire (2009) is gebruik gemaakt van een onderverdeling op basis van het al dan niet voorkomen van een het object binnen het idioom met een demonstratief pronomen in plaats van het bepaald lidwoord. De bevindingen van Grégoire (2009) zijn gepresenteerd in Tabel 1.

Tabel 1

Resultaten met betrekking tot Flexibiliteit van Idiomen (Grégoire, 2009)

Idioms with one or more examples with a demonstrative determiner														
Idiom	TOT	determiner			inflection			syntactic		modification				
		de/het	demon	other	sg	pl	dim	topic	pro_ref	pre	post-PP	van	relat	pass
de kar trekken	493	464	23	6	493	-	-	-	1	14	3	21	-	6
de dans ontspringen	735	723	11	1	735	-	-	-	-	14	1	10	-	-
de boot affhouden	443	434	9	-	443	-	-	-	-	1	-	1	-	-
de handschoenen opnemen	152	144	8	-	152	-	-	2	-	3	-	3	4	1
de ban breken	163	154	7	2	163	-	-	-	-	4	-	8	-	11
de boot missen	542	533	6	3	541	1	-	2	2	5	19	11	1	5
de bal terugkaatsen	138	133	5	-	138	-	-	2	-	-	-	1	-	4
de trom roeren	113	102	3	8	113	-	-	-	-	5	-	9	-	3
het boetekleed aantrekken	385	382	1	2	385	-	-	-	-	2	-	1	-	-
het roer omgooien	537	536	1	-	537	-	-	2	-	4	-	1	-	28
Count	10	10	10	6	1	0	4	2	9	3	10	2	7	

Idioms with no examples with a demonstrative determiner														
Idiom	TOT	determiner			inflection			syntactic		modification				
		de/het	demon	other	sg	pl	dim	topic	pro_ref	pre	post-PP	van	relat	pass
de aftocht blazen	184	179	-	5	184	-	-	-	-	6	-	-	-	3
de bakens verzetten	280	250	-	30	1	279	-	-	-	5	-	3	-	37
de benen nemen	661	660	-	1	-	661	-	-	-	-	-	-	-	-
de boventoon voeren	1414	1413	-	1	1414	-	-	1	-	13	-	-	-	1
de duimschroeven aandraaien	71	71	-	-	-	71	-	-	-	3	-	2	-	12
de geest geven	217	217	-	-	217	-	-	-	-	-	-	-	-	-
de kroon spannen	711	711	-	-	711	-	-	-	-	2	-	2	-	-
de lakens uitdelen	424	420	-	4	-	424	-	-	-	2	-	-	-	6
de mouwen opstropen	276	217	-	59	-	276	-	-	-	-	-	-	-	20
de noodklok luiden	645	638	-	7	642	3	-	-	-	3	-	-	-	22
de plank mislaan	185	184	-	1	184	1	-	-	1	1	-	1	-	8
de stormbal hijsen	56	56	-	-	56	-	-	-	-	-	-	-	-	7
het ijs breken	155	155	-	-	155	-	-	-	-	-	-	-	-	8
het onderspit delven	868	867	-	1	868	-	-	-	-	2	-	-	-	4
het spits afbijten	498	498	-	-	498	-	-	-	-	-	-	-	-	14
Count	15	15	0	9	3	0	1	1	9	0	4	0	12	

Zoals uit Tabel 1 blijkt zijn er 10 flexibele idiomen en 15 niet-flexibele idiomen. Een idioom als (15) is wel mogelijk, en wordt als flexibel geassocieerd, terwijl (16) niet voorkomt. De reden voor het onderscheid op basis van het demonstratief pronomen is dat dit onderscheid het meest frequent voorkomt in de dataset, en daarom het meest betrouwbaar lijkt. Dit is de verdeling van de idiomen die in het huidige onderzoek zal worden aangehouden. Wanneer het object binnen een idioom voor kan komen met een demonstratief pronomen, betekent dit dat het object een idiomatische referent kan hebben. Dit maakt het idioom flexibel. Wanneer dit niet het geval is, werd geconcludeerd dat het idioom als geheel een idiomatische interpretatie krijgt en daarmee in mindere mate flexibel is.

(15) Hij heeft **die** bal teruggekaatst.

(16) *Ik heb **die** mouwen opgestroopt.

3.3. Conceptuele metafoor

Voor elk van de idiomen zal worden onderzocht of er een conceptuele metafoor aan ten grondslag ligt. Kenmerkend voor een conceptuele metafoor is dat een fysiek brondomein verbonden wordt aan een abstract doeldomein. Zoals beschreven in sectie 2.3 leidt dit ertoe dat verschillende uitdrukkingen geclusterd zijn rondom dezelfde metafoor. Als dit zo is, dan is te verwachten dat de componenten van dit idioom ook buiten dit idioom hun metaforische betekenis behouden.

Om dit te onderzoeken is als volgt te werk gegaan: allereerst is voor elk idioom gekeken naar de betekenis van het verbum bij variatie van het nomen. Het nomen wordt hierbij vervangen door de letterlijke tegenhanger, waarna de betekenis van het verbum in beide contexten wordt gecontroleerd aan de hand van de Dikke van Dale (2018). Dit proces wordt geïllustreerd in (17). Voor *de boot* wordt de letterlijke tegenhanger gekozen, hier is dat *de kans*. In beide gevallen wordt het verbum, *missen*, constant gehouden. Zowel binnen als buiten het idioom heeft *missen* een vergelijkbare betekenis, namelijk 'niet krijgen'. Dit suggereert dat *missen* hier op een metaforische manier wordt gebruikt in verschillende uitdrukkingen, en daarmee een onderdeel is van een conceptuele metafoor.

(17) de **boot** missen > de **kans** missen

Het tweede deel van deze methodologie is het omgekeerde proces. Het nomen wordt constant gehouden, terwijl het predicaat varieert. Hiertoe wordt met behulp van de Dikke van Dale (2018) gezocht naar idiomen met hetzelfde nomen en een ander predicaat. Vereist is dat dit nomen dezelfde betekenis-kern heeft in de idiomen. Op basis van de gegeven betekenis en intuïtie wordt bepaald wat de betekenis-kern is van het nomen. Dit proces wordt geïllustreerd in (18). In beide idiomen heeft *de boot* ongeveer dezelfde betekenis, namelijk 'een kans'.

(18) de boot **missen** > de boot **afhouden**

Als een nomen vervangen wordt door de letterlijke tegenhanger en in combinatie met het werkwoord nog steeds dezelfde interpretatie krijgt, geeft dit evidentie dat het werkwoord ook buiten het idioom zijn metaforische interpretatie krijgt. Als er meerdere uitdrukkingen zijn van het nomen met dezelfde betekenis-kern, dan is dit evidentie voor het bestaan van een conceptuele metafoor rondom het nomen.

4. Resultaten

Met de hierboven beschreven methode zijn de resultaten verkregen zoals gerepresenteerd in Bijlage 2. De indeling voor de flexibiliteit is in navolging van Grégoire (2009). Totaal zijn 25 idiomen onderzocht, waarvan 10 flexibele idiomen en 15 niet-flexibele idiomen. Voor elk van deze idiomen is variatie van het nomen en het

verbum geprobeerd te vinden. Bij de niet-flexibele idiomen is dit niet altijd mogelijk, omdat de betekenis van deze idiomen niet wordt opgebouwd uit verschillende componenten. Uit deze resultaten blijkt een duidelijk verschil tussen grammaticaal flexibele en niet-flexibele idiomen. De lexicale variatie bij de flexibele idiomen lijkt groter te zijn dan bij de niet-flexibele idiomen. Echter, bij zowel de flexibele als bij de niet-flexibele idiomen is er sprake van uitzonderingen wat betreft de lexicale variatie volgens de hypothese.

In deze sectie zullen de resultaten van vier idiomen (19)-(22) uit het onderzoek worden uitgewerkt. De resultaten overeenkomstig met de hypothese worden uitgewerkt in 4.1 en 4.2 Deze twee typen idiomen, [+ FLEXIBEL, + VARIATIE] en [- FLEXIBEL, - VARIATIE] beslaan de meerderheid van de onderzochte idiomen. In sectie 4.3 en 4.4 wordt ingegaan op de uitzonderlijke gevallen, [+ FLEXIBEL, - VARIATIE] en [- FLEXIBEL, + VARIATIE].

(19) de boot missen

(20) de plank misslaan

(21) het boetekleed aantrekken

(22) het ijs breken

4.1. Flexibel idioom met lexicale variatie

Het idioom *de boot missen* in (19) is een voorbeeld van een flexibel idioom dat lexicale variatie vertoont. *Missen* heeft de betekenis van *niet krijgen* zowel binnen als buiten het idioom. Het nomen *boot* komt tevens voor in andere idiomen, waarbij het in elk idioom de betekenis heeft van een *kans*. Dit specifieke idioom is uitgewerkt in sectie 3.3, in (17) en (18). Van de 10 flexibele idiomen hebben 9 idiomen dit karakter, dit wordt getoond in Tabel 2.

Tabel 2
Lexicale Variatie binnen flexibele Idiomen

	+ VARIATIE	- VARIATIE
+ FLEXIBEL	De boot missen	Het boetekleed aantrekken
	De kar trekken	De trom roeren
	De boot afhouden	
	De handschoen opnemen	
	Het roer omgooien	
	De bal terugkaatsen	
	De dans ontspringen	
	De ban breken	

4.2. Niet-flexibel idioom zonder lexicale variatie

Het idioom *de plank misslaan* in (21) is een voorbeeld van een niet-flexibel idioom dat geen enkele lexicale variatie vertoont. Zowel het verbum *misslaan* als het nomen *plank* krijgen geen idiomatische betekenis in een andere context dan met elkaar. Er zijn wel andere idiomen met het nomen 'plank', echter hierbij is de

betekeniskern niet gelijk. Van de 15 niet-flexibele idiomen hebben 11 idiomen dit karakter, dit wordt getoond in Tabel 3.

Tabel 3
Lexicale Variatie binnen niet-flexibele Idiomen

	+ VARIATIE	- VARIATIE
- FLEXIBEL	Het ijs breken	De geest geven
	De bakens verzetten	De boventoon voeren
	De benen nemen	De kroon spannen
	De lakens uitdelen	De aftocht blazen
		De duimschroeven aandraaien
		De mouwen opstropen
		De noodklok luiden
		De plank misslaan
		De stormbal hijsen
		Het onderspit delven
		Het spits afbijten

De resultaten uit Tabel 2 en Tabel 3 geven een bevestiging voor de hypothese dat er een verband is tussen de flexibiliteit van het idioom en de metaforische interpretatie die wordt getoond door de lexicale variatie. De meerderheid van de flexibele idiomen vertonen variatie, en de meerderheid van de niet-flexibele idiomen vertonen geen variatie. In de volgende secties zal in worden gegaan op de idiomen die niet overeenkomen met de hypothese.

4.3. Flexibel idioom zonder lexicale variatie

Het idioom *het boetkleed aantrekken* in (22) is een voorbeeld van een flexibel idioom met beperkte lexicale variatie. *Aantrekken* heeft de betekenis van 'op zich nemen', maar dit past twijfelachtig samen met de letterlijke tegenhanger van het nomen, *schuld*. Een interessant inzicht betreft een ander idioom waarin *aantrekken* voorkomt: 'de stoute schoenen aantrekken'. Hierbij staan *de stoute schoenen* voor 'moed' en heeft het een twijfelachtige samenwerking met 'aantrekken'. Een overeenkomst tussen deze beide idiomen is dat het nomen een bepaalde mentale toestand, respectievelijk 'schuld' en 'moed', weergeeft. Het lijkt alsof 'aantrekken' hierbij een metaforische betekenis heeft als het gaat om het 'aantrekken van mentale toestanden'. Er zijn geen verdere idiomen die hetzelfde nomen bevatten. De uitspraak '*Het boetkleed ontsiert den man niet,*' geeft wel blijk van mogelijke variatie. Van de 10 flexibele idiomen hebben 2 idiomen dit karakter, zie Tabel 2.

4.4. Niet-flexibel idioom met lexicale variatie

Het idioom *het ijs breken* in (23) is een voorbeeld van een niet-flexibel idioom dat toch wel lexicale variatie vertoont. *Breken* heeft hier de betekenis van 'opheffen', en dit gaat samen met de letterlijke tegenhanger van het nomen, 'emotionele koelheid'. Deze betekeniskern van het nomen *ijs* is terug te vinden in andere uitdrukkingen, namelijk *een hart van ijs hebben*, in de betekenis van 'geen emoties tonen'. Naast *het ijs breken*

is er nog een drietal idiomen van de onderzochte niet-flexibele idiomen dat dergelijke lexicale variatie vertoont. Van de 15 niet-flexibele idiomen hebben 4 idiomen dit karakter. Deze staan gepresenteerd in Tabel 3.

5. Conclusie en discussie

5.1. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was het exploreren van een verband tussen de syntactische flexibiliteit van een idioom en de conceptuele metafoor die erdoor wordt uitgedrukt. Op basis van Grégoire (2009) en de CMT (Lakoff & Johnson, 1980) werd verwacht dat er een dergelijk verband bestaat. Uit de resultaten lijkt er sprake te zijn van een verband tussen de syntactische flexibiliteit en de metaforische interpretatie van een idioom.

Echter, binnen de resultaten zijn er een aantal uitzonderingen. Deze uitzonderingen betreffen de idiomen die geclassificeerd zijn als [+FLEXIBEL, -VARIATIE], en de idiomen die geclassificeerd zijn als [-FLEXIBEL, +VARIATIE]. Van het eerste type was er één idioom in de dataset dat deze uitzonderlijke kenmerken vertoonde: 'het boetekleed aantrekken'. In Grégoire (2009) is dit idioom geclassificeerd als [+FLEXIBEL], maar zij schrijft zelf hier niet volledig zeker van te zijn: *"It is however the question whether 'boetekleed' actually refers to 'sign of repentance' in its idiomatic interpretation, and hence can be said to have an idiomatic referent (...), or that the individual parts do not have idiomatic referents."* (p. 107). Mogelijk is dit idioom dus toch niet flexibel, en in dat geval vormt het wel een bevestiging voor de hypothese.

Idiomen van het tweede type, [-FLEXIBEL, +VARIATIE], zijn complexer om te interpreteren. Een interessant inzicht voor een van deze vier idiomen, 'de lakens uitdelen' is dat er misschien niet zozeer sprake is van een metaforische interpretatie, maar eerder van een metonymische relatie. Metonymie kan voorkomen op twee manieren, als een *totum pro parte* of een *pars pro toto*. De nomina in deze idiomen vormen zijn van het laatste soort, en beschrijven een deel van het bedoelde geheel. *De lakens uitdelen* is ontleend aan de huishouding, waar degene die de lakens uitdeelt de voornaamste is en alle verantwoordelijkheid draagt (OnzeTaal, 2018). *De lakens uitdelen* verwijst als deeltaak naar het grotere geheel van 'verantwoordelijkheid hebben'. De andere drie idiomen, 'de benen nemen', 'de bakens verzetten' en 'het ijs breken' passen niet binnen de hypothese. Van belang is om hier terug te grijpen naar het gegeven dat het onderzoek exploratief van aard is. Het verband dat verwacht wordt is niet een strikte relatie, maar het is waarschijnlijk dat we uitzonderingen verwachten.

5.2. Discussie

De dataset in dit onderzoek is zodanig klein dat er geen statistische analyses op toe te passen zijn. Hiermee is niet te bevestigen of het verband significant is. Dit onderzoek was exploratief van aard met de intentie te onderzoeken of en hoe verder onderzoek in dit domein vorm zou kunnen krijgen. Aangezien er vanuit deze resultaten een correlatie lijkt te zijn tussen de syntactische flexibiliteit en de metaforische interpretatie van een idioom, is het wellicht de moeite waard in verder onderzoek met een grotere dataset idiomen te werken zodat onderzocht kan worden of deze correlatie significant is. Voor het samenstellen van de dataset zou systematisch in een idioomwoordenboek voor het Nederlands een selectie kunnen worden gemaakt van de idiomen die

voldoen aan de OBJ1-V-typing, zoals de idiomen in dit onderzoek. Deze idiomen moeten eerst worden beoordeeld op flexibiliteit, in navolging van de methode van Grégoire (2009). Vervolgens kan de methodologie uit dit onderzoek worden toegepast om te onderzoeken of er sprake is van lexicale variatie.

Het is daarnaast te bevragen of de methodologie in dit onderzoek alomvattend is wat betreft het bepalen van de lexicale variatie. Er is gebruik gemaakt van de Van Dale (2018). De kennis hieruit dekt alleen de vaste uitdrukkingen die frequent voorkomen. Ondanks dat er in dit onderzoek een redelijk eenduidig resultaat bleek te zijn, is het goed om na te denken over andere manieren om de lexicale variaties van idiomen te onderzoeken. Hier zullen twee suggesties worden besproken. Allereerst is het mogelijk om systematisch door corpora heen te gaan voor lexicale variatie van het verbum en het nomen. Voor het verbum moet gekeken worden naar voorkomens met een letterlijke tegenhanger van het nomen. Deze moet vooraf worden bepaald, en in verschillende formuleringen worden gezocht: het voorbeeld van *de boot missen*, staat *de boot* voor een 'kans', een 'gelegenheid', etc. Voor het nomen moet systematisch worden gezocht voorkomens in andere idiomen. Een tweede suggestie is om experimenteel onderzoek te verrichten. Het onderzoek van Gibbs en O'Brien (1990) toonde met hun onderzoek aan dat het beeld dat mensen hebben bij een idioom teruggrijpt naar de conceptuele metafoer die de interpretatie motiveert. De methodologie uit dit onderzoek kan ook worden toegepast op een grotere set aan idiomen. Idiomen die op elkaar lijken wat betreft de interpretatie, zouden een overeenkomstig beeld moeten tonen van de conceptuele metafoer die deze interpretatie illustreert.

Indien voor het Nederlands aan te tonen is dat er een significante correlatie is tussen de flexibiliteit en de metaforische interpretatie van het idioom is, kan het ook zeer interessant zijn verder onderzoek uit te breiden naar andere talen. Gezien een conceptuele metafoer ontstaat door een verbinding tussen het zintuigelijke en het subjectieve domein in de hersenen, zouden er parallellen moeten zijn wat betreft metaforen in verschillende talen. De inzichten over conceptuele metaforen en flexibiliteit van idiomen kunnen worden doorgevoerd in het L2-onderwijs. Verschillende onderzoeken hebben de effectiviteit van het leren van idiomen in L2 aan de hand van conceptuele metaforen aangetoond (o.a. Rahmani & Hashemian, 2012; Breddels, 2016).

Grégoire (2009) toonde een onderscheid in de flexibiliteit van idiomen. Uit dit onderzoek lijkt een verband te zijn tussen de flexibiliteit en de potentie tot lexicale variatie van het idioom. Deze lexicale variatie is gebruikt als duiding op een onderliggende metafoer. Echter, dé metafoer, in de vorm *DOEL IS BRON*, zoals naar voren komt in Lakoff & Johnson (1980; 1999) komt niet als zodanig naar voren uit dit onderzoek. Eerder in deze sectie werd gesproken over het uitvoeren van een experimenteel onderzoek waarbij het mentale beeld wordt beschreven bij het horen of lezen van een idioom. Dit beeld geeft meer inzichten in het brondomein.

In dit onderzoek is gepoogd om de inzichten vanuit de cognitieve en de formele linguïstiek samen te brengen. Dit is gedaan door inzichten vanuit de CMT te gebruiken voor de analyse van idiomen. Hierin werd aangetoond dat idiomen niet puur linguïstisch zijn, maar dat er idiomen zijn waarvan de componenten een metaforische

grondslag hebben. Er is gekeken naar de interpretatie van idiomen, maar in mindere mate naar het gebruik en het ontstaan van idiomen. Over het algemeen is gebleken dat er een verband lijkt te zijn tussen de flexibiliteit van een idioom en de metaforische interpretatie hiervan. Dit exploratieve onderzoek is een bijdrage aan het idiomenunderzoek door de inzichten omtrent metaforen en idiomen te verdiepen voor het Nederlands. Dit is slechts het figuurlijke topje van de ijsberg, en verder onderzoek is nodig voor het aantonen van significant verband tussen de flexibiliteit en metaforische grondslag van idiomen.

Referenties

- Breddels, D. (2016). De interpretatie van idiomen in een vreemde taal. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.
- Cambridge University Press (1998). *Cambridge international dictionary of idioms*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Corver, N.F.M., Craenenbroeck, van, J., Harwoord, W., Hladnik, M., Leukens, S., & Temmerman, T. (7 april 2016). *The syntax of idioms – A micro-variational point of view*.
- Espinal, M.T., & Matue, J. (2009). On classes of idioms and their interpretation. *Journal of pragmatics*, 42, 1397-1411. doi: 10.1016/j.pragma.2009.09.016
- Everaert, M. (2010). The lexical encoding of idioms. *Lexical semantics, syntax, and event structure* (pp. 76-98).
- Fellbaum, C. (Eds.) (2007). *Idioms and collocations: corpus-based linguistic and lexicographic studies*. Londen, UK: Continuum.
- Gibbs, R.W., & O'Brien, J.E. (1990). Idioms and mental imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning. *Cognition*, 36 (1), 35-68. doi: 10.1016/0010-0277(90)90053-M
- Gibbs, R.W. (2011). Evaluating Conceptual Metaphor Theory. *Discourse Processes*, 48(8), 529-562. doi: 10.1080/0163853X.2011.606103
- Glasbey, S. R. (2003) Let's paint the town red for a few hours: Composition of aspect in idioms. In A. M. Wallington (eds), *Proceedings of the ACL workshop The Lexicon and Figurative Language* (2003). Stroudsburg, PA: Association for Computational Linguistics, pp.43-49. doi: 10.3115/1118975.1118981
- Grégoire, N.H.W. (2009). Untangling Multiword Expressions. Proefschrift, Universiteit Utrecht
- Huizinga, A. (1994). *Huizinga's spreekwoorden en gezegden*. Baarn: Tirion.
- Jackendoff, R. (1997). Twistin' the night away. *Language*, 73(3), 534-559. doi: 10.2307/415883
- Koring, L. (2018). Producing figurative meanings: the case of idioms. *Artikel in voorbereiding*.
- Kövecses, Z., & Szabó, P. (1996). Idioms: A view from cognitive linguistics. *Applied Linguistics*, 17(3). doi: 10.1093/applin/17.3.326
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Conceptual Metaphor in Everyday Language. *The journal of Philosophy*, 77(8), 453-486. doi:10.2307/2025464
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York, NY: Basic books.
- Lakoff, G. (2014). Mapping the brain's metaphor circuitry: metaphorical thought in everyday reason. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8(958), 1-14. doi: 10.3389/fnhum.2014.00958.
- Młynarczyk, A. (2004). Aspectual pairing in Polish. Doctoral Dissertation, Uil OTS Utrecht.
- Nunberg, G., Sag, I.A., & Wasow, T. (1994). 'Idioms'. *Language*, 70(3), 491-538.
- OnzeTaal. (2016, 30 juni). *Een uiltje knappen*. Geraadpleegd op 26 juni 2018, van <https://onzetaal.nl/taaladvies/een-uiltje-knappen/>
- OnzeTaal. (2018, 5 april). *De lakens uitdelen*. Geraadpleegd op 6 juli 2018, van <https://onzetaal.nl/taaladvies/de-lakens-uitdelen/>
- Samani, E.R., & Hashemian, M. (2012). The effect of conceptual metaphors on learning idioms bij L2 learners. *International Journal of English Linguistics*, 2(1), 249-256. doi: 10.5539/ijel.v2n1p249
- Van Dale Uitgevers (2018). *Dikke van Dale*. Geraadpleegd op 27 juni 2018, van <http://uu.vandale.nl/zoeken/zoeken.do>
- Weinreich, U. (1969). Problems in the analysis of idioms. In J. Puhvel (eds.), *Substance and structure of language* (pp.23-82). Los Angeles, CA: University of California Press.

Bijlage 1 – Idiomenset

Uit: Grégoire (2009)

1. de boot missen

Te laat komen, een kans missen

2. de kar trekken

Het zware werk doen

3. de boot afhouden

Niet meedoen, afwachten

4. de handschoen opnemen

Ingaan op een uitnodiging tot een (verbale) strijd

5. het roer omgooien

Een andere richting op gaan (als het fout dreigt te gaan)

6. de bal terugkaatsen

Een opmerking op rake wijze beantwoorden

7. de dans ontspringen

Aan een gevaarlijke situatie ontkomen

8. de ban breken

Een impasse, moeilijke situatie, doorkomen

9. de trom roeren

Veel ophef maken

10. het boetkleed aantrekken

Zijn schuld erkennen

11. de geest geven

Sterven

12. de boventoon voeren

De belangrijkste plaats innemen

13. de kroon spannen

De ereprijs terecht toekennen, belonen

14. het ijs breken

Opheffen van een gereserveerde houding door een sociale wending

15. de aftocht blazen

Zich uit een moeilijke situatie terugtrekken

16. de bakens verzetten

Zich aanpassen aan een veranderende situatie

17. de benen nemen

Hard weglopen, vluchten

18. de duimschroeven aandraaien

Door lastige vragen de waarheid achterhalen

19. de lakens uitdelen

Gezag uitoefenen, becommanderen

20. de mouwen opstropen

Aanstalten maken om te gaan werken

21. de noodklok luiden

En plein publique zijn verontrusting te kennen geven

22. de plank misslaan

Een onjuiste opmerking maken

23. de stormbal hijsen

Alarm slaan

24. het onderspit delven

Verliezen in een lichamelijke strijd of belangenstrijd

25. het spits afbijten

Zich aan het eerste gevaar blootstellen.

Bijlage 2 – Resultaten onderzoek

	Verbum constant Nomen letterlijk	Betekenis Verbum	Nomen constant (idiomatisch) Predicaat variërend	Betekenis Kern Nomen
+ FLEXIBEL				
de boot missen	een kans missen	niet krijgen	de boot afhouden	kans, voorstel
de kar trekken	het project trekken	leiden	zich voor iemands karretje laten spannen	project
de boot afhouden	het aanbod afhouden	niet willen	de boot missen	aanbod
de handschoen opnemen	de strijd opnemen	accepteren	de handschoen toewerpen	uitdaging, strijd
het roer omgooien	het plan omgooien	veranderen	aan het roer staan	koers
de bal terugkaatsen	de opmerking terugkaatsen	op rake wijze beantwoorden	de bal misslaan	opmerking
de dans ontspringen	het gevaar ontspringen	ontkomen	aan de dans komen	gevecht, gevaar
de ban breken	de impasse breken	doen beëindigen	in de ban van iets zijn	macht
de trom roeren	?de ophef roeren	in beweging brengen	met stille trom	geluid
het boetekleed aantrekken	?de schuld aantrekken	op zich nemen	« <i>Het boetekleed ontsiert den man niet.</i> » Abraham Kuyper	schuldbelijdenis
-- FLEXIBEL				
de geest geven	?de ziel geven	<i>geven</i>	-	-
de boventoon voeren	*de meeste invloed voeren	-	-	-
de kroon spannen	*de top spannen	-	een kroon verdienen	ereprijs voor een overwinning
het ijs breken	de emotionele koelheid breken	opheffen	een hart van ijs hebben	emotionele koelheid
de aftocht blazen	*het terugtrekken ² blazen	-	iemands aftocht dekken	terugtrekken
de bakens verzetten	de omstandigheden verzetten	veranderen	een bakken van rust	omstandigheid
de benen nemen	de vlucht nemen	<i>nemen</i>	iemand benen maken	vlucht
de duimschroeven aandraaien	*lastige vragen aandraaien	-	-	-
de lakens uitdelen	de bevelen uitdelen	<i>uitdelen</i>	het laken naar zich toe halen	verantwoordelijkheid
de mouwen opstropen	*het werk opstropen	aanpakken	-	-
de noodklok luiden	*aandacht luiden	-	-	-
de plank misslaan	*de opmerking misslaan	-	-	-
de stormbal hijsen	*de aandacht hijsen	-	-	-
het onderspit delven	?het verlies delven	vinden	in het onderspit zijn	slechte omstandigheid
het spits afbijten	*het begin afbijten	-	-	-

² 'de aftocht' heeft al een letterlijke betekenis.